

نگاهی کوتاه به تاریخچه تشکیلات

اداری اماکن متبرکه

(همراه با معرفی نظامنامه اماکن متبرکه در سال ۱۳۹۹ق)

ابوالفضل حسن آبادی

مدیریت امور اسناد و مطبوعات

سرپرست گروه اسناد

چکیده

بارگاه مطهر امام رضا علیه السلام همواره کانون توجه مسلمانان و شیعیان جهان بوده است. از این رو اماکن متبرکه و نحوه اداره آن، از دیرباز مورد نظر حکومتها بوده و به تناسب نیازها و فرصتها شکل می‌گرفته است. در دوره صفویه نظر به رسمی شدن مذهب تشیع، تحولی گسترده در نظام اداری ایجاد شد که نویسنده ضمن آوردن اولین نظامنامه سرکشیکان آستان قدس رضوی، مروری کوتاه به تشکیلات اماکن متبرکه نموده است.

داده‌اند^۱. حرم در قرون اولیه ساده و متشکل

۱- قدیم‌ترین کتاب وقفی به نام قرآن خطی به شماره ۳۰۳۱۳-۳۰۳۲۵، وقفی کشوادبن املاک است که در زمان امیر نصر بن احمد سلمانی در اصفهان
←

شهر مشهد از دیرباز به دلیل وجود حرم مطهر امام رضا علیه السلام (۱۵۳-۲۰۳) به عنوان کانون تشیع مطرح بوده و علاقه‌مندان حضرت، ارادت خود را در قالب وقف کتب و املاک، در طی قرون مختلف نشان

از بارگاهی کوچک بوده که در ساعات خاصی از روز توسط کلیدار حرم گشوده می‌شده است.^۱ اداره این مجموعه ساده و سِمَت کلیداری آن با نقب‌آی سادات بود که سرپرستی شیعیان منطقه طوس را در اختیار داشتند. نقابت سادات ابتدا در اختیار سادات حسینی^۳، موسوی^۴ و بعد از ورود

→ کتابت و وقف آستان قدس گردیده است. (محمد رضا فاضل هاشمی، «بارقه»، معرفی قدیمی‌ترین نسخه‌های وقفی»، دانشورز، شماره ۳۲، ۱۳۸۳، ص ۵). در مورد زمین، هر چند منابع از وقف زمین در قرون اولیه خبر می‌دهند، اما قدیم‌ترین موقوفات باقیمانده مربوط به سال ۹۳۱ق (موقوفات عتیقی) می‌باشد. (عزیزالله عطاردی، تاریخ آستان قدس رضوی، انتشارات عطارد، مشهد، ج ۲).

۱- ابن بطوطه، سفرنامه ابن بطوطه، ترجمه محمد علی موحد، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۳۷، ص ۳۹۶.
۲- واژه نقیب به معنای پیشوا و مهتر قوم (منتهی الارب) و کسی که معرفت به احوال مردم داشته باشد (ناظم الاطباء، فرهنگ دهخدا، ذیل مدخل نقیب).
واژه نقیب در ابتدا به معنای رئیس سادات و منصبی بود که در زمان مستعین خلیفه عباسی به وجود آمد. اولین فردی که نقابت سادات را به دست آورد حسین بن احمد بن محمد بن یحیی بن ذی الدمعه بن زید می‌باشد که در سال ۲۵۱ق حکم نقابت سادات را از مستعین دریافت نمود. (علی اصغر فقیهی، تاریخ مذهبی قم، قم، انتشارات اسماعیلیان، ج ۱، ص ۱۰۶).

کسانی که به عنوان نقیب انتخاب می‌شدند از لحاظ خانوادگی معروف‌ترین و فاضل‌ترین سادات بوده، اموری مانند تربیت فرزندان سادات، تحقیق در انساب سادات، از میان بردن فقر و قضاوت بین سادات و... را برعهده داشتند (ابوالحسن علی بن ابوالقاسم بن زید البیهق مشهور به ابن فندق، لباب الانساب، مکتبه آیه الله العظمی مرعشی، نجف، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۱۷۲۲).

۳- صدر المتألهین لاهیجی در کتاب خود سادات حسینی مقیم طوس را چنین برمی‌شمارد: ۱- زید بن عدنان. ۲- ابوالحسن بن زید بن عدنان. ۳- ابوعلی احمد بن ابوالفتح. ۴- محمد بن ابوالفضل. ۵- محمد الشریف الشهدید. ۶- سید فخرالدین علی بن مرتضی. ۷- سید مطهر بن علی بن محمد الشهدید. ۸- سید عزالدین یحیی بن ابوالفضل که نسل همگی آنها از حسین الاصغر البطحائی می‌باشد. (صدر المتألهین لاهیجی، تاریخ و جغرافیای مشهد، نسخه خطی به شماره ۴۵۴۶، کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی).

۴- سابقه حضور سادات موسوی در مشهد و کسب سمت آنها در حرم، به قرن پنچ و شش برمی‌گردد. در کتیبه کاشیهای معروف به سلطان سنجری (۵۱۲ق) و سنگاب خوارزمشاهی نام چند تن از سادات موسوی ذکر شده است. سادات موسوی از قرن هفتم توانستند سمت نقابت مشهد و اداره حرم را برعهده گیرند. بعد از به حکومت رسیدن مغولان و رواج سیاست تسامح مذهبی، قدرت سادات موسوی در مشهد فزونی گرفت. سید بدرالدین طاهر نقیب در زمان غازان خان جزء نقباء و بزرگان طوس ←

سادات رضوی^۱ نقابت به طور مشترک در اختیار سادات رضوی و موسوی قرار داشت^۲. در آن برهه، به علت عدم تمکن مالی و نبود تشکیلات اداری، سرپرستی حرم بیشتر جنبه معنوی داشته و بزرگان سادات در هر دوره، به دلیل برخورداری از موقعیت اجتماعی و مذهبی، آن را در اختیار داشتند.

با به قدرت رسیدن صفویان، وقف از رونق زیادی برخوردار گردید؛ زیرا شاهان صفوی برای جلب حمایت روحانیون و نفوذ در افکار عمومی خود، املاک زیادی را وقف نمودند^۳. رسمی شدن تشیع در دوره صفویه باعث توجه بیشتر شیعیان به زیارت مرقد مطهر امام رضا علیه السلام گردید و نیازهای اداری و مالی برای اداره املاک و موقوفات و تأمین امکانات رفاهی برای زائران، به تدریج تشکیلات اداری آستان قدس را به وجود آورد.

به طور طبیعی، تشکیلات اداری آستان

→ محسوب می‌شد. یکی از نقبای موسوی که در زمان خود قدرت زیادی داشته و آثاری از خود برجای گذاشته است، امیر عبدالحی بن امیر طاهر الموسوی نقیب مشهد است. (مهدی سیدی، «گنبد خشتی مشهد»، فصلنامه وقف میراث جاویدان، سال نهم، پاییز و زمستان ۱۳۸۰، ص ۳۳-۳۸).

همچنین دری در موزه نگهداری می‌شود که به در مقبره خالصی شهرت داشته و متعلق به دوره تیموریان است. در کتیبه آن نام امیر عبدالحی بن امیر طاهر موسوی ذکر شده است. (حشمت کفیلی، «معرفی دری نفیس از موزه آستان قدس»، فصلنامه خراسان‌پژوهی، شماره ۲، بهار و تابستان ۷۸، ص ۴۵).

۱- در قرن نهم دو نفر از سادات رضوی وارد مشهد شدند. اولین نفر شمس‌الدین محمد رضوی بود که از قم به مشهد آمد و به تدریس در این شهر پرداخت. فرزند وی غیاث‌الدین جزء نقباء و محترمین مشهد بود. (غیاث‌الدین بن همام‌الدین حسین، تاریخ حبیب‌السیر فی حقایق اخبار البشر، کتابفروشی خیام، ۱۳۵۳، ج ۴، ص ۳۴).

نفر دوم رضی‌الدین محمد بن علی است که در زمان سلطان حسین بایقرا به مشهد آمد و به تدریس پرداخت. پسرش میرزا محسن رضوی در زمره بزرگان و علمای شهر بود. (عبدالرزاق کمونه حسینی، موارد الاتحاف فی نقباء الاشراف، نجف، ۱۳۸۹ق، ج ۱، ص ۱۹).

۲- مؤلف حبیب‌السیر در ذکر نقباء و بزرگان طوس نام سادات رضوی و موسوی، امیر نظام عبدالحی و امیر غیاث‌الدین عزیز را در کنار یکدیگر آورده است. (غیاث‌الدین بن همام‌الدین حسین، تاریخ حبیب‌السیر فی حقایق اخبار البشر، ج ۴، ص ۳۳).

۳- شاه عباس در سفر سوم خود به مشهد در سال ۱۰۱۳ مبلغ سیصد و هفتاد و پنج تومان از درآمد موقوفات اصفهان و آب چشمه گلسب را وقف حرم نمود. ملا جلال منجم، تاریخ عباسی، به کوشش شریف‌الله وحیدنیا، تهران، ۱۳۶۶، ص ۳۴۱).

قدس، ابتدا در حوزه اماکن متبرکه به وجود آمده است، به خصوص بعد از تکمیل بنای صحن عتیق، توسط شاه عباس (۹۶۶-۱۰۳۸ق) ایجاد سیستم منظم برای رسیدگی به اموری مانند نذورات، امکانات رفاهی زائران، مرمت و توسعه بناها و... ضروری می‌نمود که در قالب کشیکها شکل گرفت. اصطلاح کشیک به مجموع خادمان، فراشان، دربانان، کفشبانان و مؤذنان اطلاق می‌شود که در مدت معین، در داخل رواقها و صحنهای حرم مطهر مشغول به خدمت هستند و خدمت آنها برای مراقبت بر امور تنظیف، تعطیر و تطهیر اماکن متبرکه است.^۱ به طور دقیق مشخص نیست از چه زمان کشیکها در اماکن متبرکه شکل گرفته‌اند. با توجه به اسناد موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی احتمالاً شکل‌گیری منسجم کشیکها از سال ۱۰۱۰ق به بعد بوده است. هر چند وجود تشکیلات ساده اولیه برای اداره اماکن متبرکه با توجه به حضور متولی در آستان قدس، قبل از این تاریخ محتمل به نظر می‌رسد^۲، ولی سند خاصی در مورد چگونگی شکل‌گیری کشیکها در دوره صفویه در دست نمی‌باشد. با این حال از محتوای کلی اسناد چنین برمی‌آید که تا اواخر دوره صفویه بنای کشیکها بر سه نوبت

بوده و در اواخر دوره صفویه تعداد آنها به پنج کشیک افزایش یافته است. هر کشیک، متشکل از یک سرکشیک، خادم‌باشی و تعدادی خادم، فراش، کفشبان، دربان و مؤذن بوده است. ریاست هر کشیک با سرکشیک بوده و خادم‌باشی معاونت و جانشینی او را بر عهده داشته است. تحویل کشیکها به کشیک بعدی طی مراسم خاص معنوی و با رعایت مسائل اداری انجام می‌شده است.

۱- علی مؤتمن، تاریخ آستان قدس، تهران، چاپخانه بانک ملی، ص ۲۶۳.

۲- متولی در اصطلاح به فردی گفته می‌شود که مسئولیت اداره کلیه امور در آستان قدس را به عهده داشته است. اداره امور حرم تا قبل از صفویه محدود و در اختیار نقباء بوده است. اوائل دوره صفویه از متولی نامی برده نمی‌شود، اما چند نفری که عهده‌دار اداره امور بوده‌اند مناصب مختلفی در اختیار داشتند. اولین فردی که از وی به عنوان متولی نام برده می‌شود اسدالله اصفهانی می‌باشد. (احمد بن حسین قمی، خلاصه التواریخ، تصحیح احسان اشراقی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۹، ج ۲، ص ۶۲۵).

برای اطلاع بیشتر در مورد متولیان آستان قدس و وظایف آنان بنگرید به: ابوالفضل حسن‌آبادی، «متولیان آستان قدس از آغاز تا معاصر به همراه شرح اقدامات آنان»، لوح فشرده دانشنامه امام رضا علیه السلام، ۱۳۸۲.

از میان کارکنان کشیک، خدام نسبت به بقیه از مرتبه بالاتری برخوردار بوده‌اند و بعد از آن فراشان، کفشبانان و دربانان قرار داشته‌اند. سرکشیک به عنوان جانشین متولی در اماکن مسئولیت اداره کشیک را بر عهده داشته، اموری مانند حضور و غیاب اعضای کشیک، نظارت بر تهیه غذای خدمه، تهیه و ارسال لیست افراد کشیک جهت پرداخت مواجب نقدی و جنسی و جلوگیری از انجام امور خلاف را انجام می‌داده است. کفشبان‌باشی، دربان‌باشی و خدام، در داخل حرم مطهر، فراشان در رواقهای اطراف حرم، دربانان در صحنها، کفشبانان در کفشداری و مؤذنان به هنگام اذان در مناره‌ها انجام وظیفه می‌کرده‌اند و کشیک‌نویس مسئول وقایع^۱ هر کشیک بوده است. با توجه به مراتب شغلی، در هر کشیک شأن و منزلت افراد متفاوت بوده و انتخاب افراد، به موقعیت اجتماعی و ارتباط آنها با مراکز قدرت بستگی داشته است، چنان که سرکشیک‌ها بیشتر از میان خانواده‌های سادات (به‌ویژه سادات رضوی)^۲ یا علما و رجال بزرگ انتخاب می‌شده‌اند. خدام‌باشیان نیز از میان علما یا خانواده‌های بزرگ بوده‌اند.^۳ چگونگی

به‌کارگیری افراد، بر اساس درخواست فرد، تأیید متولی و صدور حکم توسط شاه وقت بوده است.

یکی از ویژگیهای مشاغل اماکن متبرکه، موروثی بودن آنهاست. سمتی که برای فرد از

۱- وقایع‌نگاری - یکی از مشاغل به‌شمار می‌رفته است.
۲- سرکشیک به معنی مسئول کشیک و عالی‌ترین مقام اماکن متبرکه بود که مسئولیت اداره اماکن متبرکه در یک شیفت کاری را به نیابت از متولی برعهده داشت. قدمت سرکشیکان در دوره‌های مختلف از شدت و ضعف برخوردار بود و در برخی مقاطع زمانی مانند اواخر صفویه و افشاریه قدرت زیادی داشتند؛ هر چند از اواخر قاجاریه و به‌خصوص بعد از اصلاحات اداری در زمان حکومت پهلوی رویه موروثی از بین رفته و قدرت آنها کاسته شد. سرکشیکان بیشتر از میان خانواده‌های قدیمی آستان قدس یا افراد پر نفوذ برگزیده می‌شدند؛ چنان که سادات رضوی به طور موروثی سه کشیک از پنج کشیک را در اختیار داشتند. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و گسترش تشکیلات اماکن متبرکه، مقام سرکشیک تا حد یک مقام اجرایی کوچک در تشکیلات اداری کاهش یافت.

۳- خادم‌باشی مانند سرکشیکی مقام موروثی بوده که به صورت توارث متعلق به خانواده‌های سادات رضوی، حسینی و موسوی بوده است. در تشکیلات جدید آستان قدس بعد از پیروزی انقلاب اسلامی عنوان خادم‌باشی از میان رفت و ناظم کشیک عهده‌دار وظایف این سمت گردید.

سوی شاه تأیید می‌شده جنبه مادام‌العمر داشته، بعد از او به پسر بزرگ وی یا نزدیک‌ترین فرد می‌رسیده است. افراد موظف بوده‌اند تا در صورت مسافرت یا غیبت طولانی فردی را به جای خود به عنوان نایب‌الخدمه منصوب کنند و گرنه در صورت غیبت غیر موجه، حکم آنان باطل می‌شد. پرداخت مواجب به صورت نقدی و جنسی بوده و به مدت شش ماهه و یک ساله پرداخت می‌شده است. با توجه به اسناد احتمال می‌رود از سال ۱۱۲۴ به بعد سه کشیک تبدیل به پنج کشیک شده است. سندی مبنی بر مشخص شدن ساعات کار کشیکها در این دوره به دست نیامده، اما به طور قطع در بهای حرم در شب بسته بوده است و ابتدا هر سه روز یک بار و بعد از افزایش کشیکها هر پنج روز یک بار، نوبت کشیک بوده است. در سال ۱۱۴۷ (۱۱۶۰-۱۱۴۷) نادر، طی حکمی بدین مضمون به علت کاهش درآمد و زیادی تعداد کارکنان، تعداد کشیکها را به سه کشیک تقلیل داد.

متن حکم

هو

انجام مهمات و معاملات سرکار فیض آثار -

سنه توشقان‌نیل

توجهات و مقررات

مقررات

صورت‌المذکور

طومار قرارداد اخراجات سرکار فیض آثار

شرح رقم بر عنوان طومار مذکور به تاریخ شهر ذی قعدة الحرام ۱۱۴۷، اعوذ بالله تعالی، فرمان عالی شد آنکه عالی‌جاه میرزا محمد رضا متولی و عالیحضرت ناظر و سرکشیکان و خدام و باقی عماله سرکار فیض آثار و مسجد جامع کبیر به توجهات خاطر خیریت مظاهر والا... بوده بدانند که در این وقت که نسخه مداخل و مخارج سه ساله سرکار مقدس و مسجد جامع را به دفترخانه دیوان اعلی ارسال نموده بودند بر بندگان عالی‌ظاهر گردید که مواجب خدمه سرکار فیض آثار به علت قلت مداخل از قرار تومانی یکصد من غله تنخواه صادر شده. این معنی بر طبع ناگوار آمد که منسوبان آن سرکار به این قلیل مدار نمایند و به عرض اقدس عالی رسید که از قدیم الایام بنای خدمه بر سه کشیک بود و به تدریج ایام پنج کشیک شد و مداخل، وفا به اخراجات

نمی‌باشد. چون این نیارمیده درگاه که خود را سرگرد مرحمت این آستان قدس انتباه می‌داند بر ذمت تمشیت خود لازم و منسجم ساخته است که به قدر توان سعی در انتظام و رونق این سرکار به عمل آورد، اوضاع خدمه آستانه منوره را مضبوط نماید، لهذا نظر به مصلحت وقت، دو کشیک از جمله پنج کشیک را موقوف و بنا به دستور قدیم بنا را بر سه کشیک گذاشته، مقرر فرمودیم که از ابتدای هذه السنه توشقان‌یل، مساوی خدمه سه کشیک از میان پنج کشیک جمعی را که به صفتی صلاح و سداد و نجابت و اعتبار داشته باشند انتخاب و در سلک خدمه منتظم و بقیه را اخراج نمایند و مواجب ایشان را به موجبی که در بین بوده است نصف نقد و نصف غله مثالته از قرار یک صد من، پنج هزار دینار از قرار مداخل نقدی و محصولات سرکار مقدس، تنخواه صادر، سال به سال چنانچه غله در قیمت نرخی یا تنزل کند تفاوت منظور بدانند حسب المقطع هر ساله یک صد من پنجهزار محسوب نمایند به رفاه حال به خدمات این بندگان جنت مثال اشتغال نماید...»^۱.

بعد از قتل نادر در سال ۱۱۶۰ق علی شاه ملقب به عادل شاه (۱۱۶۰-۱۱۶۱) تغییرات اساسی در تشکیلات اماکن متبرکه به وجود

آورد. وی خود املاکی را وقف آستان قدس نمود^۲. بررسی طومار علیشاهی که اولین مدرک مهم باقیمانده در مورد تشکیلات آستان قدس و اماکن متبرکه می‌باشد، نشان می‌دهد که علیشاه تشکیلات کشیکی را به حالت پنج کشیکی برگردانده است. این طومار اطلاعات مفیدی در مورد پرداخت حقوق، سلسله مراتب اداری، جایگاه هر یک از اعضای کشیکها و وظایف آنها در اختیار می‌گذارد. بر اساس اطلاعات مندرج در این طومار، تعداد اعضای هر کشیک ۶۸ نفر بود که ۱۷ نفر خادم، ۲۰ نفر فراش، ۵ نفر کفشبان، ۲ نفر مدرّس، ۳ نفر بخورسوز و ۱۴ نفر دربان بوده‌اند^۳.

۱- سند شماره ۳۴۵۷۱/۲ مدیریت امور اسناد و مطبوعات.

۲- درآمد املاک وقفی علیشاه برای مهمانسرای حضرت و مصارف عامه بوده است. امروزه مکانی با عنوان دفتر موقوفات عادلشاهی در مشهد، چهارراه مقدم وجود دارد و یکی از اعقاب وی سمت تولیت موقوفه را برای برآوردن نیات واقف در دست دارد.

۳- طومار علیشاهی، خراسان‌شناسی، ۱۳۸۰، ص ۶۷-۶۵؛ برای اطلاع بیشتر در مورد اطلاعات این طومار بنگرید به: منصور صفت گل، «میراث صفویان، تکاپوهای نادرشاه، ساختن نهاد وقف در

←

دومین طومار مهم در مورد تشکیلات اداری و اماکن متبرکه طومار عضدالملک است که در سال ۱۲۷۵ توسط عضدالملک^۱ متولی آستان قدس (۱۲۸۲-۱۲۸۳) (۱۲۷۲-۱۲۷۷) به منظور ساماندهی وضعیت موقوفات و تشکیلات آستان قدس شکل گرفت. در این طومار، تعداد خدام ۴۰ نفر، فراش ۲۰ نفر، کفشبان ۵ نفر، مؤذن ۳ نفر و دربان ۲۳ نفر ذکر شده که افزایش تعداد خدام و عدم افزایش تعداد کفشبانان و مؤذنان جالب توجه می‌باشد.^۲

اولین نظامنامه آستان قدس که مخصوص اماکن متبرکه و کشیکها بوده، نظامنامه سرکشیکان آستان قدس است که به دستور محمد تقی خان ملقب به رکن الدوله^۳ (۱۲۹۷ و ۱۲۹۸ و ۱۳۰۶) متولی وقت تدوین شده که در آخر این مقاله به آن پرداخته خواهد شد. بعد از انقراض سلسله قاجاریه، و به حکومت رسیدن سلسله پهلوی (۱۳۰۴-۱۳۵۷) تلاشهایی برای تغییر در سیستم اداری آستان قدس و تشکیلات اماکن متبرکه صورت گرفت. در سال ۱۳۰۵ش که اسدی نایب التولیه آستانه مقدسه رضوی بود، اماکن متبرکه دارای ۱۰۰۰ نفر خدام، ۵۰۰ نفر دربان و ۲۰۰ نفر فراش بود که وی تعداد آنها را به نصف تقلیل

داد و هر کشیک را ۸۰ نفر خدام، ۴۰ نفر فراش و ۵۰ نفر دربان مقرر کرد.^۴

در راستای مدون سازی تشکیلات،

→ عهد افشاریان»، مجله تخصصی گروه تاریخ دانشگاه تهران، شماره یکم، سال یکم، بهار ۷۹، ص ۲۵۵-۲۷۷.

۱- میرزا محمد حسین عضدالملک (متولی باشی) دو مرتبه در آستان قدس به تولیت رسید. بار اول در سال ۱۲۷۲-۱۲۷۷ق و بار دوم در سال ۱۲۸۲-۱۲۸۳ق انتخاب شد. وی اقدامات عمرانی و فرهنگی بسیاری در آستان قدس انجام داد که مهم ترین آنها تهیه طومار عضدالملک می‌باشد. از سایر کارهای وی می‌توان به ساخت دارالتولیه، برقراری انضباط اداری در امور آستانه، برقراری مواجب برای ارباب صنایع، تعمیر حجرات صحن نو، دستور برقراری ناهار برای خدومه، تعمیر مناره‌های مسجد گوهرشاد، وقف مزرعه حسین آباد گناباد، وقف چند باب دکان، ساخت حمام زنانه، تعمیر گنبد خواجه ربیع اشاره نمود. (احتشام کاویانان، شمس الشموس، ۴۲۶/۴۲۵ و ص ۱۷۷-۱۷۵).

۲- طومار عضدالملک، خراسان شناسی، ۱۳۸۰، ص ۱۱۶-۱۲۲.

۳- محمد تقی میرزا رکن الدوله سه بار در سال ۱۲۹۷، ۱۲۹۸ و ۱۳۰۶ق تولیت آستان قدس را به دست آورد. (احتشام کاویانان، ص ۴۲۵-۴۲۶).

وی قنات رکن آباد را وقف نمود که نصف درآمد آن به روشنایی حرم اختصاص داشت. (همان، ص ۵۲۶).

۴- همان، ص ۳۷۵.

دومین نظامنامه اماکن متبرکه که از حیث نگارش و شکل تدوین، نسبت به قبلی جامع‌تر و در عین حال خلاصه‌تر می‌باشد به سال ۱۳۰۷ تدوین شده که نمونه‌ای کامل از استفاده از قوانین جدید به‌شمار می‌رود. در این نظامنامه وظایف هر یک از اجزاء مانند سرکشیک، خادم‌باشی، فراش، دربان، کفشبان و حدود اختیارات آنها و نحوه تحویل و تحوّل کشیکها و نوع تنبیهات آمده است.^۱

در سال ۱۳۱۴ بعد از واقعه مسجد گوهرشاد، روش تشکیلات قدیمی اماکن متبرکه به طور کامل کنار نهاده شد و سیستم موروثی خدمت در آستان قدس محدود شد و به ویژه انحصار مناصب مانند سرکشیکی و خادم‌باشی، از دست خانواده‌های قدیمی آستان قدس بیرون آمد. قدرت کشیکها به عنوان تنها عامل ساماندهی امور اماکن متبرکه و به تبع آن سرکشیک به عنوان نائب متولی در امور اماکن متبرکه کاهش یافت و اداره تشریفات عهده‌دار حفظ انتظامات و مراقبت امور مربوطه و انجام وظایف محوله در داخل حرم مطهر و عمارات مبارکه شد که شامل دوایری مانند حوزه ریاست، شعب امور، دایره حاجی، دایره نگهبانی، شعبه سرایداری، شعبه حفاظ، مؤذنین و عمله

شکوه^۲ بود. بر طبق نوشته آقای احتشام کاویانان، در کتاب شمس‌الشموس، در سال ۱۳۲۰ و تولید منصور، اقداماتی برای احیاء کشیکهای پنج‌گانه صورت گرفت و بعد از پیگیری از مجلس و دربار وقت، تشکیلات سابق دوباره احیا شد و منصور دستور شکل‌گیری مجدد شش کشیک را صادر کرد. هر کشیک عبارت بود از ۴۰ نفر خادم، ۱۵ نفر فراش، ۲۵ نفر دربان و تفاوت آن با قبل این بود که به علت از بین رفتن روش سرکشیکهای سنتی، دیگر فردی به عنوان سرکشیک انتخاب نشد و یک نفر از خدام با سابقه، به عنوان سرپرست هر کشیک مسئولیت کشیک را به عهده داشت.^۳

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، به دلیل گسترش اماکن متبرکه و وضع قوانین جدید، از جمله باز بودن درهای حرم در شب که پیش از آن فقط در لیالی متبرکه باز بود، تعداد کشیکها به هشت کشیک افزایش یافت و پیرو آن برشمار کارکنان هر کشیک نیز اضافه

۱- سید حسن حسینی، نظامنامه خدمات کشیکی آستان قدس در سال ۱۳۰۷، دفتر اسناد، ج ۱، ۱۳۸۱، کتابخانه مرکزی آستان قدس، مشهد، ص ۱۱-۲۹.

۲- عمله شکوه: عنوانی بود که به نقاره‌زنان اطلاق می‌شده است.

۳- احتشام کاویانان، شمس‌الشموس، ص ۳۸۷.

گردید. از مشخصات این دوران، ضعیف شدن نقش کشیکها به عنوان عامل اداره اماکن متبرکه بود، به طوری که با گسترش ادارات، امروز بعنوان قسمتی از تشکیلات کلی محسوب گردیده، نقش سرکشیک به عنوان رئیس اماکن متبرکه تا حد یک مدیر رده پایین کاسته شده است.

سومین نظامنامه موجود مربوط به اداره اماکن متبرکه در سال ۱۳۶۷ تصویب گردید. در مقدمه، دلیل تدوین آن، پیشرفتهای و موفقیت‌های آستان قدس در زمینه گسترش صحنها و رواقها ذکر شده و هدف از تدوین آن تهیه آیین‌نامه‌ای جامع و مناسب با قداست اماکن مقدسه آمده است. علاوه بر تغییر در تعداد کشیکها، در تشکیلات داخلی خود کشیکها نیز دگرگونی اساسی به وجود آمد. هر کشیک، دوباره دارای یک سرکشیک، به عنوان رئیس آن گردید؛ اما مقام خادم‌باشی از میان رفت و معاون کشیک، جای وی را گرفت. سرکشیک و ناظم، به مدت سه سال توسط معاون اماکن متبرکه و به موجب حکم مقام تولیت انتخاب می‌گردند و انتخاب ناظم، برای هر کشیک، به پیشنهاد سرکشیک و حکم قائم مقام به مدت دو سال صورت می‌پذیرد.^۱ آخرین آیین‌نامه رسمی خدمت در اماکن متبرکه که

بازنگری شده و مکمل آیین‌نامه مورخ ۱۳۷۷/۴/۱۴ می‌باشد، در سال ۱۳۸۳ تدوین گردیده است.

در این مقاله به اولین نظامنامه مدون و مخصوص خدمت در اماکن متبرکه پرداخته می‌شود که در سال ۱۲۹۲ ق به دستور محمد تقی رکن الدوله تدوین شده است. وی در مقدمه نظامنامه هدف از نگارش آن را به وجود آوردن نظم و انتظام در امور کشیکهای پنج‌گانه ذکر کرده که در آن زمان به علت برخی بی‌نظمی‌ها و غیبت‌های کارکنان در امور روزانه حرم ایجاد شده بود. با توجه به محتوای طومار علیشاهی و طومار عضدالملک و اینکه سند دیگری به طور جامع در مورد وظایف کارکنان، کشیکها، محل قرار گرفتن آنها و امور روزانه آنان تا این زمان موجود نمی‌باشد، اهمیت مطالب آن بیشتر مشخص می‌گردد؛ هر چند این نظامنامه در مقایسه با نظامنامه سال ۱۳۰۷ دستورات شخصی را دربر می‌گیرد. نظامنامه در قطع رقعی و به خط نستعلیق می‌باشد. از نظر شکل ظاهری با جلد چرمی کهنه و نوع خط معمولی از نفاست برخوردار نمی‌باشد، اما از نظر محتوایی اهمیت زیادی دارد؛ زیرا

۱- آیین‌نامه تشکیلات اماکن متبرکه، ص ۷.

پیش از آن در هیچ منبعی، چه اسناد و چه نسخه‌های خطی، اثری در این مورد تاکنون یافت نشده است.

نظامنامه سرکشیکان و خادم‌باشیان
آستان قدس ۱۲۹۹ - محمد تقی رکن الدوله
بحمدالله و حسن توفیقه امروز که نیابت خاصه ذات بی‌همال اقدس بندگان همایون شاهنشاه اسلامیان پناه سلطان السلاطین و خاقان الخواقین اعلیحضرت خسرو صاحبقران لازالت وجوه السلاطین ببابه واضعه و اعناق الخواقین بتراب اعتابه خاضعه، در جاروبکشی و انتظامات آستان جبرئیل دربان امام الانس و الجان ثامن الائمه و ضامن الائمه روح من یروح فداه، مخصوص این حاجب آستانه عرش درجه است به اقتضای همت و ارادت خود لازم می‌دانیم انتظاماتی و قراری در تکالیف جنابان سرکشیکان عظام و خادم‌باشیان والامقام و فراش‌باشیان با عزّ و شان^۱ و سایر خدمه و سدّنه و تمام اجزای کشیک پنج‌گانه مقرر و مرقوم داریم، تا هر یک به اقتضای تکلیف خود و ارادت باطنیه خود به خدمتگزاری دربار عرش آیین که رشک حضرت جبرئیل امین است رفتار نموده و این دستورالعمل، سرمشق آیندگان و ازمنه

لاحقه گردد و در حقیقت غفلت از این خدمت بزرگ که اصل ایمان بسته به پیروی و اطاعت این خاندان است و هر پنج روزی یک روز قسمت این فیض را دارد و در درب عتبه علیه به انواع نعمتها نائل و فایزند ناشی نمی‌شود مگر از تشهی نفس و ترجیح دادن هوای خود را به این فیض عظام، برای آنکه خیلی مشاهده شده است بعضی از غافلین منسویین، قدر این نعمت عظمی را ندانسته، در هر پنج روزی یک روز باید حاضر خدمت شوند، در همان روز امورات خارجه و مشاغل غیر لازمه و کسب تجارت و زراعت خود را مقدّم بر اکتساب این شرافت نموده، غفلت از این امر خطیر می‌کنند و این قبیل اشخاص را سزا و جزا جز منع ابدی از این فیض نخواهد بود که مادام العمر محروم گردند. لهذا این اوراق بر سبیل دستورالعمل جمیع اهالی کشیک مرقوم و موشّح می‌گردد و اجرا و مراقبت همه فقرات، موکول به اهتمام جنابان محامد نصابان سرکشیکان عظام و عالی‌جنابان خادم‌باشیان والا مقام و فراش‌باشی کل و فراش‌باشیان است که حدود هر یک معلوم است و در حقیقت همه مربوط و راجع به سرکشیکان عظام خواهد

۱- شان = شأن.

بود که رئیس اهل کشیک هستند و همه از نجبا و زادگان خانواده نجابت و اصالت‌اند. اگر در اجرای هر یک از این فقرات غفلت ملاحظه فرمودیم، اولاً عدم ارادت خود را در پیشگاه حجت خدا بروز داده‌اند. ثانیاً به دست خود سلب احترام ابدی از خود نموده، هر نوع مستوجب عقوبت دانستیم، سزا و جزا خواهیم داد.

بالاسرمبارک	پیش روی مبارک	درب طلای پیش رو	درب طلای پایین	پشت سر مبارک
۲ نفر	۲ نفر	۲ نفر	۲ نفر	۲ نفر
مسجد ریاض	درب توحیدخانه مبارکه	مزار مرحوم حاجی مجتهد	مواظب روشنایی	
۲ نفر	۲ نفر	۲ نفر	۲ نفر	

خود که در هر کشیکی هیچ‌کس نفرند و از برای هر محلی مشخص شده است در حرم محترم با آستینهای کشیده و خضوع و خشوع در امکانه معلومه حاضر باشند. غرض از وقوف هر یک در مکانهای مخصوص مراقبت حال زوار است و محافظت جواهر و طلا آلات حرم محترم از دست‌اندازی اشرار و غیر ملتزمین تا دو ساعت به ظهر مانده اگر بخواهند به جایی بروند مختارند و دو ساعت به ظهر مانده به جهت جاروب حرم محترم تماماً باید حاضر باشند که به خدمت جاروب مشرف شده، غبار روضه بهشت آیین را کحل الجواهر دیده ارادت نموده، بعد از فراغ از جاروب و استماع خطبه، ملتزمین

حدود خدام والامقام: در هر روزی بعد از فراغ از برچیدن و خموش کردن شموع حرم محترم و چهل چراغها تا یک ساعت و نیم از آفتاب گذشته در دارالحفاظ مبارکه همه خدام کشیک گذشته باید مجتمع و حاضر باشند و سرکشیک و خادم‌باشی و سایر خدمه آن روز هم باید در همان وقت تماماً حاضر شده، خطبه عَرَا به نامی این بزرگوار و سلطان عصر قرائت نموده، اهل کشیک گذشته عود به منازل خود نمایند و اهل کشیک آن روز در محل ایشان، به دستورالعمل سرکشیک و خادم‌باشی هر کسی از ملتزم و غیر ملتزم مشغول خدمت شوند. بدین موجب ملتزمین بر حسب التزام

هر یک به مکان خود رفته و غیر ملتزم بروند یا در کشیک‌خانه و یا عقب کارهای شخصی خود، الی یک ساعت به غروب مانده که در آن وقت بلااستثناء باید کلاً در کشیک‌خانه مبارکه حاضر شوند که در اول غروب، بلکه یک ربع به غروب مانده با آستینهای کشیده مجتمعاً با سرکشیک و خادم باشی به جهت افروختن چراغهای حرم محترم مشرف شوند. در نهایت ترتیب و انتظام ایستاده و ملاحظه شئون هر یک موافق قرارداد سرکشیک و خادم‌باشی باید باشد که هیچ یک سبقت بر یکدیگر نجویند و در مقام خود باشند. بعد از فراغ از خدمت روشنایی عالی‌جناب خادم‌باشی خطبه معمولی را خوانده متفرق شوند و به ادای فریضه مغرب و عشاء قیام کنند و حفاظ، مشغول تلاوت کلام‌الله و قرائت فقرات دوازده امام علیهم‌السلام شده، همان که سرکشیک و خادم‌باشی و خادم از نماز فارغ شدند، در صُفّه دارالحفاظ و پایین پای مبارک مجتمع و مستمع فقرات دوازده امام باشند و در فقره، اسم مبارک این بزرگوار و امام عصر علیه‌السلام کلاً در کمال خضوع تعظیم نمایند و بعد از فراغ از فاتحه، ملتزمین هر یک به محل خود عود نموده، غیر ملتزم تماماً در کشیک‌خانه مبارکه حاضر باشند و آن دو نفری که مشغول خدمت

چراغها هستند باید کمال امانت و دیانت را داشته، محل اطمینان سرکشیک و خادم‌باشی باشد که در شموع نذری چیزی از میان نرود و از زائرین و زیارت‌نامه‌خوانها و غیره کسی نتواند از شموع به سرقت و یا به حیله از حرم محترم بیرون برد و هر چه شمع از راتبه مقرر فاضل آمد، در نهایت دقت جمع‌آوری نموده ضبط کند و در وقت صرف طعام و غذا، سرکشیک و خادم‌باشی دو نفر را که جهت محافظ شموع و روشنایی مشخص کرده‌اند باید در حرم محترم باشند و شش نفر هم جهت اطراف ضریح مطهر و فضای حرم محترم بگمارند. همان که سایرین از صرف غذا فارغ شدند، هشت نفر دیگر بدل به جهت آنها بفرستند، آنها به کشیک‌خانه آمده صرف غذا نمایند. بعد هر یک به مرکز و محل اقامت خود رجوع نماید. در وقت بستن درب حرم محترم که به اقتضای کثرت و عدم کثرت زوار مختلف می‌شود و از سه ساعت الی چهار ساعت از شب گذشته است و در وقت گشودن درب حرم محترم که دو ساعت به صبح مانده است، سرکشیک و خادم‌باشی، خود در درب حرم محترم حاضر شده خادم و فراش همه را حاضر کرده، درب حرم محترم را مقفل و مفتوح نمایند و همچنین در وقت

تلاوت حفاظ در صبح باید سرکشیک و خادم‌باشی و خدام در صفه دارالحفاظ حاضر بوده، بعد از فراغ و قرائت خطبه تا وقتی که اهالی کشیک دیگر حاضر شوند، در کشیک‌خانه حاضر بوده، بعد از حضور، اهالی کشیک آن روز فاتحه خوانده، متفرق شوند و می‌باید در کمال دقت قدغن کنند فراشان تحویل بین کشیک روز قبل، تمام اسباب حرم محترم و عمارات را تحویل فراشان کشیک بعد بدهند، اگر کسری در جایی ملاحظه کردند مُشْرِفِ ثبِت بردارد و همان لحظه در مقام پیدا کردن و یا غرامت گرفتن باشند و می‌باید سرکشیکان نهایت مراقبت کنند سرقتی از جیب‌بری زوار و غیره در حرم محترم و عمارات مبارکات نشود که مایه بدنامی ابدی است و اگر از طلا و نقره دروب حرم محترم و عمارات چیزی مفقود شود بلا تأمل غرامت آن را از مستحفظ آن مقام گرفته، به جای خود نصب کنند و باید کمال قدغن را نمایند در حرم محترم و عمارات، تکدی به کلی موقوف و شمع فروشی در عمارات ممنوع باشد و خدام در وقت بیکاری و نشستن در کشیک‌خانه از غیبت و سخنهایی که اصلاً مربوط به عمل آنها نیست احتراز کنند و هیچ وقت خدام بی‌وضو داخل حرم مطهر نشوند و آستین جبه و عبا را

ناکشیده به حضور حضرت امام علیه السلام مشرف نگردند. هرگاه در شبانه روز کشیک یکی از خدام و فراش را عارضه دست داد؛ به مثل حدوث هر مرضی و یا عروض موت و فوتی از کسان او که اضطراراً باید برود، بدون اذن سرکشیک اگر رفت مقصر است و حکمش عزل است. فقط باید در این مواقع اظهار کرده اذن بگیرد بعد برود و هر که بخواهد به خارج شهر و یا به سفری برود که زیاده از یک کشیک طول می‌کشد باید عریضه رسمی آن به خط کشیک‌نویس نوشته شود. سرکشیک و خادم‌باشی تصدیق در حاشیه عریضه نوشته مهر کنند، در حضور تولیت جلیله حکم صادر کرده برود و به غیر آن مقصر است، حکمش عزل خواهد بود. معدودی از خدام، زیارت‌نامه‌خوانی دارند. در روز کشیک باید زیارت‌نامه‌خوانی را موقوف کنند. در گرفتن راتبه شموع حرم محترم اولاً باید یک نفر خادم امین برود به شمع‌خانه مبارکه بایستد آنچه از شموع موم صاف است با حضور او شمع شمع را ریخته که تقلبی در موم و شمع نکنند و شمع گچی را همه روزه به سنگ درست کشیده تحویل بگیرد و تمام راتبه را به حرم محترم برده، بعد از آنکه ضباط شموع، تمام چراغهای حرم محترم را روشن کردند و جمع‌آوری شمع

نذری را نمودند ضبط نمودند در روز آن کشیک با حضور عالی جناب میرزا عبدالجواد، مشرف شماعخانه، در کشیکخانه مبارکه با حضور سرکشیک و خادم‌باشی پای چراغ و فاضل آن را کشیده معلوم کنند آنچه سوخت شده و به مصرف رسیده است که باید به خرج صاحب شماعخانه بیاید. صورت آنرا چنانچه معمول است مشرف نوشته مهر کند، سرکشیک و خادم‌باشی حاشیه آن را مهر کرده، به صاحب شماعخانه بدهند و در آخر هر ماهی مشرف برود آن را نوشته از دفتر بگذرانند. و همچنین مراقبت سرکشیک در چراغهای صحن مقدس و مشعلها شرط است، باید مواظب بود آنچه سوخت می‌شود در وزانه آن را مهر کنند و قبض چراغچی به مهر قبوض یا به خط مشرف و مهر مشرف و تصدیق سرکشیکان و خادم‌باشیان باشد. همچنین دو نفر خادم از اول روز به مطبخ خدام فرستاده مراقب شام و نهار [ناهار] خدام باشند که تحویلدار جنس بد نهد و طبخ، طبخ را ناقص و ضایع نکند و از خباز نان بد نگیرند که با دادن آستانه قیمت هر جنسی را به طور خوب، اجناس بد و نامرغوب به مصرف نرسانند و نیز یک نفر خادم امین به کار خانه زوار

فرستاده، مراقب طبخ و اطعام زوار باشد. اولاً اجناس خوب از تحویلدار بگیرند. ثانیاً احدی از زوار شام بیرون نبرد مگر آنکه حکمی در حقش صادر شده باشد. ثالثاً طعام را به طور تسویه و تعدیل قسمت زوار کنند که در همان مهمانخانه بخورند و کسانی که از اجزای شام و نهار [ناهار] دارند بدون حکم، احدی را چیزی ندهند. در دادن دستورالعمل شام و نهار [ناهار] خدام و فراش و دربان باید عالی جناب کشیک‌نویس در اول هر روزی حاضر و غایب آنها را معلوم نموده، صورت حاضرین را بنویسد و به نظر سرکشیک و خادم‌باشی برساند. پس از تصحیح آنها به جهت ناظر کارخانه فرستاده که از همان قرار تدارک شام و نهار [ناهار] را ببیند و اگر بعد از دادن دستورالعمل، غیبتی به جهت بعضی به هم رسید غذایی که حاضر می‌کنند، حصه آن غائب را به مطبخ بفرستند که از خرج یومیه کسر بگذارند. در لیالی کشیک، سرکشیک و خادم‌باشی در کشیکخانه و حجرات فضای کشیکخانه به جای دیگر نباید بروند، خواب و آسایش آنها در همان حجرات مدرسه فضای کشیکخانه باید باشد لاغیر. مجدداً تصریح می‌شود تا ممکن باشد از کشیکخانه به جای دیگر نروند.

حدود فرّاشان: در روز کشیک یک ساعت از آفتاب گذشته همه باید در دارالحفاظ حاضر شوند به جهت اجتماع و استماع فاتحه که دو کشیک حاضر می‌شوند بعد از فراغ از فاتحه و متفرق شدن فرّاشان کشیک قبل فراش‌باشی هر یک را محلی که باید بروند و مراقبت آن مکان با اوست روانه نماید به سرکشیک.

پشت سر مبارک ۲ نفر	پایین پای مبارک و درب مرصع ۲ نفر	پیش روی مبارک ۲ نفر	بالاسر مبارک ۲ نفر	به جهت تحویل گرفتن اسباب و اوضاع حرم ۲ نفر
دارالسیاده مبارکه ۲ نفر	دارالسعاده مبارکه ۲ نفر	درب نقره دارالسیاده ۲ نفر	درب طلای صدرالحفاظ ۲ نفر	مسجد ریاض ۲ نفر
		مباشر روشنایی عمارات ۲ نفر	درب نقره دارالسعاده مبارکه ۲ نفر	توحیدخانه مبارکه ۲ نفر

عرش درجه است بلاعذر می‌باید قبول خدمت و اقدام کنند و تحویل بین هر کشیک بسته به تشخیص سرکشیک است هر کسی را اولی می‌داند معین نماید و هرگاه عارضه مرضی و یا حدوث موتی و فوتی از کسان فراش اتفاق افتاد که اضطراراً باید به منزل خود برود و در رفتن از شهر به خارج و سفرهای طولانی حکم فرّاشان نیز مثل خدام است لاغیر و غیبت هر یک بعد از حصول اذن از سرکشیک و خادم‌باشی و یا فراش‌باشی باید به اطلاع عالی جناب سرکشیک‌نویس باشد که ثبت آن را نموده به

هر یک از فرّاشان که در هر محلی متوقف هستند، اگر چیزی از آن محل به سرقت ببرند، آن فراش ضامن است که از عهده برآید و باید محافظه اسباب این مکان را نموده، تا روز دیگر تحویل فراش کشیک بعد بدهد و در وقت صرف شام و نهار [ناهار] و تجدید وضو باید فراش‌باشی از سایر فرّاشان به محل توقف او بفرستد، تا آن موضع بدون حضور فراش نماند. هرگونه خدمتی را که سرکشیک و خادم‌باشی و فراش‌باشی کل و فراش‌باشیان جزء به فرّاشان اعلام نمایند که متعلق به آستانه

صحن جدید:					
ایوان طلا	درب خیابان علیا	درب خیابان	ایوان طلا	درب خیابان	درب چهارسوق
دو نفر	دو نفر	یک نفر	یک نفر	یک نفر	یک نفر
درب بازار بزرگ	درب بازار آغچه	گردش میان صحن	درب مقبره شیخ	گردش میان صحن	کشیکخانه
دو نفر	دو نفر	و خیابانها	بهایب علیه	یک نفر	دو نفر
دو نفر			الرحمه		
			یک نفر		

جهت دستورالعمل شام و نهار [ناهار] غایب بودن آنها معلوم باشد و صورت غایبی خدام و فراش و دربان و جهت غیبت آنها در هر روز باید در روزنامه یومیه مشخص و معین باشد و فراشهایی که به جهت بی بضاعتی زیارتنامه خوانی می کنند می باید در روز کشیک زیارتنامه خوانی ننمایند. فراش باشی کل باید در کمال مراقبت حافظ و مجری حدودی که در ذمه فراشهاست باشد که خلاف آن از آنها صادر نشود.

تکدی در عمارات و شمع فروشی را باید به کلی موقوف نماید و دستورالعمل زیارتنامه خوانها موافق التزامی که علی حده داده اند و زیارتنامه خوان باشی ها مهر نموده اند به عهده شخص فراش باشی کل است. چنانچه از آن حدود تجاوز نمودند و اطفال غیر ملتجی زیارتنامه خوانی کردند و از زور به اصرار چیزی طلبیدند و در زیارتنامه خوانی سبقت بر یکدیگر جستند،

مؤاخذه از سرکشیک و از فراش باشی کل خواهد شد. کرسی بزرگ را هیچ وقت داخل حرم محترم نباید بکنند مگر به اذن تولیت جلیله مقدسه عظمی که در صورت لزوم سرکشیک عرض کند و اذن بگیرد و کرسی کوچک به جهت روشنی چراغهای روی ضریح مطهر و چهل چراغها به اذن سرکشیک و خادم باشی خواهد بود فقط. بعد از جاروب حرم محترم اگر معدودی از فراشان که در هر موضعی دو نفر متوقف هستند یکی از آنها به جهت مشاغل لازمه خود بخواهد برود فراش باشی را مطلع نموده برود الی یک ساعت به غروب مانده مرخص است در صورتی که فراش باشی مطمئن از وقوف آن دیگری در آن مکان شد و الا فراش باشی مقصر و مؤاخذ خواهد بود و اگر فراش بدون اذن رفت همان فراش تقصیر کرده مستوجب سیاست است و عزل. تکلیف دربانان: در روز کشیک یک ساعت

از آفتاب گذشته در کشیکخانه حاضر باشند و هر یک در اماکن مشخصه به دستورالعمل سرکشیک و دربان‌باشی کل متوقف بوده، کسانی که باید در کشیکخانه منتظر خدمات متفرقه باشند در کشیکخانه مجتمع شوند. آنهایی که مأمور دروب و گردش صحن مقدسی هستند باید مراقبت کنند نزاع و جدالی در میان عابرین و زائرین اتفاق نیفتد و اگر کسی بخواهد عبور دوابی از قبیل گاو و گوسفند و غیره از صحن مقدس بدهد، در کمال شدت منع نمایند و مراقبت کنند اجامر و اوباش با نسوان در میان صحن با یکدیگر صحبت و شوخی نکنند، بلکه اصلاً متکلم نباید شوند. در اویش در میان بست معرکه نگیرند. جماعت دستفروشان از زن و مرد در میان صحن متاعی پهن ننموده، بازار قرار ندهند و همچنین طبق‌کش‌ها که از میوه‌آلات و تنقلات می‌فروشند در میان صحن مقدس اصلاً چیزی نفروشند و اگر کسی ظالم و فاسق و متعدی باشد و یا مظلوم و متظلم به بست آمد، شب و یاروز آن بستی را بخواهند بکشند و ببرند، مانع شوند و کیفیت را همان لحظه به سرکشیک و دربان‌باشی کل اطلاع دهند. آنها به تکلیف خود رفتار خواهند نمود و در وقت بستن دروب صحن مقدس باید همه حجرات را گردش کرده از اجامر و اوباش و مردمان مجهول الحال در صحن نمانند. اگر چنین کسی دیدند بیرونش کنند و همچنین اطفال غیر ملتجی که تکدی می‌کنند

شبهها در میان صحنها نخوانند، آنها را بیرون کنند و کسانی که در کشیکخانه و منتظر رجوع خدمتند، اولاً هر حکمی از طرف تولیت جلیله صادر شد فی‌الوقت باید حاضر خدمت باشند. شام و نهار [ناهار] خدام و فراش و غیره را در حین اخبار ناظر و اجزای مطبخ بدون تعلل باید رفته از مطبخ به کشیکخانه حاضر نمایند و در جمع‌آوری ظروف آنها با ایاچی آستانه و رسان به کارخانه خود را معاف ندانند و هر رجوعی هم که سرکشیک و خادم‌باشی و رؤسا و آستانه و کشیک‌نویس به جهت امور دربار عرش‌مدار نمودند بعد از اطلاع دادن به دربان‌باشی جزء و حصول اذن بالاتامل مبادرت کنند.

سایر خدمات دربان‌باشی کل از قراری است که به موجب کتابچه علی‌حده به مشارالیه داده شده است. حاضر و غایب دربانان و سفر رفتن و مأمور شدن و در حدوث مرض و غیره کلاً حکمش به مثل حکم خدام والامقام است لاغیر. هر یک مأمور به خارج شهر می‌شوند باید حکم خود را به اطلاع سرکشیک و خادم‌باشی و ثبت کشیک‌نویس برسانند که مستحضر بوده از بابت شام و نهار [ناهار] او موافق معمول از روزنامه اطلاع، ناظر موضوع کنند، در صورت غفلت مقصر خواهند بود.

قرار تکالیف کفش‌بانان: یک ساعت که شد، حاضر خدمت شوند تا وقت بستن درب

حرم محترم و صحن مقدس به حفظ نعال و عصا و ادوات مختصه نوکر بابها از قمه و کارد و غیره مشغول گردند و نگذارند کسی با آلات حرب و عصا داخل حرم محترم شود و آنچه کفش که از زوآر و کفشکنها مفقود می‌شود، در صورتی که صدق قول صاحب کفش معلوم شود، همان لحظه که سرکشیک و خادم‌باشی و دربان‌باشی کل مطلع شدند، از کفشدار غرامت آن را گرفته بدهند. از زوآر به طور اصرار نباید چیزی بگیرند. هر قدر زوآر به آنها چیزی داده همان را دریافت کنند. در کفشکنها شمع‌فروشی به کلی موقوف باشد. شبها را باید کفشدارها در همان کفشکن بیتوته کنند، به منازل خود نباید بروند. در صورت تخلف از مراتب

مرقومه مقصر خواهند بود.
فی شهر ربیع الاول ۱۲۹۹
ملاحظه شد
از این قرار بدون تخلف باید عمل نمایند.
امضای رکن‌الدوله
هوالمعز
رکن‌الدوله

چارت تشکیلات اداری اماکن

متبرکه در گذشته

متولی: سرکشیک

سرکشیک: کشیک‌نویس، خدام، حفاظ،
فراشان، دربانان، کفشبانان، زیارت‌نامه
خوانان، مؤذنان، تحویلدار